

УДК 378.091.321

Мачинська Н.І.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ПРИ ПІДГОТОВЦІ І ЧИТАННІ ЛЕКЦІЇ

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти, як зазначено в Національній доктрині розвитку вищої освіти, є підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентноспроможних на ринку праці.

Розв'язати ці складні завдання може лише нова генерація викладачів-професіоналів, покликаних розвивати професійні здібності, виявляти таланти, формувати особистість кожного студента як майбутнього фахівця з вищою освітою. Саме тому проблемі підготовки та проведення лекційного заняття як провідної форми організації навчального процесу у вищому навчальному закладі надається значної уваги у сучасному освітянському просторі.

Як вид діяльності викладача, лекція з психологічного боку характеризується цілями, мотивами, способами, функціонуванням пізнавальних процесів, напругою сил і т.д. Цілі лекції – це її передбачувані результати, тобто те, чого хоче досягти викладач: чому навчити, що виховати, дати більше нового матеріалу, поставити ряд проблем або визначити орієнтири для самостійного його вивчення студентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі підготовки та проведення лекційного заняття, діяльності викладача у цьому напрямку присвячено немало досліджень як у психологічних, так і в педагогічних науках, зокрема: Л.Г.Подольак, В.І.Юрченко розкривають психологічні аспекти діяльності викладача [4]; В.М.Нагаєв визначає методику підготовки та проведення лекційного заняття [2]; В.Л.Ортинський подає характеристику окремих видів лекцій [3]; В.А.Кушнір розглядає теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи [1].

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – проаналізувати окремі аспекти діяльності викладача у процесі підготовки та проведення лекції у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Способи підготовки та читання лекції визначаються на основі співвідношення її цілей з конкретними умовами і завданнями діяльності викладача.

Викладач, готуючись до лекції, визначає її місце в навчальній дисципліні, зв'язок з темами суміжних дисциплін, складає її план, добирає матеріал, пише текст, виробляє модель свого виступу. При цьому викладач вирішує, які питання він буде висвітлювати більш детально, які він надасть студентам вивчати самостійно, а які розгляне на семінарському занятті. Більшість викладачів вважають доцільним писати повні тексти лекцій, відпрацьовувати послідовність і стиль викладу, його логіку, докази, факти і висновки. До кожної лекції, навіть маючи повний її текст і вже прочитавши її, потрібно готуватися знову, подумки її виконати, оновити, залучити новий матеріал.

Важливим аспектом у підготовці лекційного заняття є підбір фактичного матеріалу викладачем зі своєї дисципліни. Якщо цей процес відбувається систематично, то підготовка наступної лекції стає творчим процесом, що приносить задоволення. Викладач обмірковує і виробляє установки, способи, як зацікавити, налаштувати аудиторію на слухання лекції, як доказово і глибоко викласти основну її частину і логічно завершити лекцію, зробити висновок. Подумки готуючись до лекції і налаштовуючи себе на творче її читання, викладач уявляє собі аудиторію, її можливу поведінку і ставлення. Яким би не був досвідчений викладач, йому не можна бути безтурботним, несамокритичним, він повинен завжди пам'ятати про умови колективної уваги слухачів. Увага студентів у процесі сприйняття лекції є переважно інтелектуальною. Характерна особливість інтелектуальної уваги – її пізнавальна спрямованість, основу якої становить єдність мислення та зосередження. Великого значення надається формуванню у студентів стійкої звички входити в стан колективного зосередження на предметі лекції обов'язково з першого ж навчального заняття [4, с. 156-157].

Вагомим аспектом у читанні лекції виступає мова викладача. Будь-яка неадекватна форма мови, невиправдано затягнуті паузи – все це тягне за собою ослаблення інтелектуальної готовності студентів до початку роботи на лекції. Практика викладання свідчить, що краще відпрацювати текст лекції, завершити її підготовку за кілька днів до виступу. У цей час мислення на усвідомленому і неусвідомленому рівні продовжить роботу, посиляться самокритичність, виникнуть уточнення, доповнення до тексту. При читанні лекції викладач створює проблемні ситуації, пробуджує у студентів пізнавальний інтерес і бажання знайти способи для їх вирішення. Провідними тут є мотиви інтелектуального пошуку, знаходження рішення того чи іншого завдання. Мотиви підготовки та читання лекції викладачем – це збудники його активності, що додають той чи інший зміст його дій. Такими мотивами можуть бути: почуття відповідальності за якість лекції, прагнення сумлінно виконати свої обов'язки, інтерес викладача до предмета, процесу пояснення і передачі знань, бажання допомогти студентам оволодіти складним матеріалом і т.д. Зустрічаються й іншого роду мотиви: вразити своєю ерудицією, результатами своїх досліджень, повідомити, „що і де відбулося” (оглянути, але не розкрити тему). Чимало значать мотиви, які існують постійно (почуття обов'язку, почуття відповідальності тощо) і ситуативні (ясне розуміння завдань чергової лекції, необхідність ретельної підготовки до неї та ін.) [4, с. 160-161].

Викладачеві не слід переповнювати лекцію емоціями. Посилення аргументації, обґрунтування положень, переконання повинні йти за двома напрямками: раціональним та емоційним. Інколи емоційними прийомами, натиском на голос викладач сподівається подолати „інформаційну порожнечу”, наукову і логічну неспроможність висунутих положень, недолік своєї підготовленості. Оптимальною діяльністю викладача під час читання лекції буде тоді, коли він враховує психологію аудиторії, закономірності сприйняття, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів студентів. Лекція за змістом, структурою і формою викладу повинна сприяти сприйняттю та розумінню її основних положень, розвивати інтерес до наукової дисципліни, скеровувати самостійну роботу студентів, задовольняти і формувати їх пізнавальні потреби.

Розмаїття в побудові і методиці читання лекцій визначається не тільки особливостями наукової дисципліни, виду лекції, а й профілем вузу, факультету, кафедри. Лекції з гуманітарних наук завжди будуть відрізнятися від лекцій з природничо-математичних наук, незважаючи на те, що ґрунтуються на одних і тих самих дидактичних принципів. У межах одного факультету, в межах однієї наукової дисципліни лекції методично різняться в залежності від того, читаються вони для студентів молодших або старших курсів, для студентів денного або заочного відділення. У всіх цих випадках необхідно враховувати психолого-педагогічні особливості студентської аудиторії.

Виявлення закономірностей психологічної теорії навчання у вищій школі тісно пов'язане з розглядом особливостей психології студентського віку (в середньому 17-23 роки). Сприйняття лекцій студентами молодших і старших курсів неоднакове, і цю обставину завжди враховують досвідчені лектори. Особливо важко засвоювати лекційний матеріал першокурсникам. Вчорашній школяр, що переступив поріг вузу, опиняється в незвичних умовах. Новою для нього перш за все є лекція, яка читається тривалий час. Мова лектора – монологічна; у лекції містяться нові терміни, визначаються складні теоретичні та дискусійні питання, що змушують студента-першокурсника міркувати. Лекцію треба записувати, а це дуже важка справа для першокурсників. У середній школі вони записували порівняно мало і дуже часто під диктування вчителя. Не маючи досвіду, студенти перших курсів намагаються записувати дослівно все, часто спотворюючи зміст лекції. Проте основна проблема першокурсників визначається в невмінні виділити в лекції головне, відрізнити другорядне [6].

У методиці читання лекцій необхідно враховувати психолого-педагогічні особливості студентів, зокрема, першого року навчання – це один із важливих аспектів у підготовці та проведенні лекційного заняття викладачем. Не можна ігнорувати ті навички, які придбані учнями в середній школі. Аналізуючи сучасні дослідження з проблеми підготовки та проведення лекційного заняття у вищому навчальному закладі, ми визначили систему прийомів, які, на нашу думку, можуть полегшити першокурсникам сприйняття і засвоєння лекційного матеріалу:

1. Для розкриття складних теоретичних положень слід наводити найцікавіші факти, прості і яскраві приклади.

2. При будь-якій можливості необхідно показувати зв'язок теоретичного наукового матеріалу з практикою, значення набутих знань у майбутній практичній діяльності з обраної спеціальності.

3. Максимально використовувати в процесі читання лекцій наочні посібники та технічні засоби навчання.

4. Темп лекції має бути дещо уповільненим; найважливіші положення необхідно повторити, спеціальні терміни пояснити і правильно записати. У той же час лектор не може знижувати темп викладу до умов диктанту.

5. Дуже важливо пов'язати зміст лекції з наступними за нею лабораторними і практичними заняттями.

6. У процесі читання лекції рекомендується орієнтувати студентів щодо літератури та якості підручників та навчальних посібників, тим самим спрямовуючи на самостійну роботу.

7. Досить ефективною є комбінація монологічного і евристичного методів викладу лекційного матеріалу.

Зрозуміло, лектор поступово ускладнює свої лекції за змістом і за формою, готуючи першокурсників до труднощів, неминучих при більш ретельному вивченні науки. Враховуючи особливості студентської аудиторії на першому курсі, лектор не має права піддатися спокусі спростити свій предмет. Вимога науковості залишається непорушною для всіх лекцій незалежно від того, на якому курсі вони читаються.

Доцільно враховувати психолого-педагогічні особливості студентської аудиторії старших курсів, починаючи з третього. Студенти цих курсів вже набули достатнього досвіду сприйняття і конспектування лекцій. Вони прослухали ряд загальних курсів у різних за характером лекторів, вивчили чимало літератури і виробили ставлення до неї. Природно, що студенти старших курсів висувають до лекцій більш високі вимоги, і це треба обов'язково враховувати. Лекція на старших курсах відрізняється більшою широтою і глибиною охоплення наукових проблем. Лекційний виклад тут носить проблемний характер, що виключає спрощення та популяризаторський підхід у висвітленні наукових питань [3].

Ще одним вагомим аспектом у підготовці та проведенні лекційного заняття виступає читання лекцій для студентів заочної форми навчання, що має свою специфіку і вимагає від лектора високої кваліфікації і достатнього педагогічного досвіду. Лекційний курс на заочному відділенні в обсязі скорочений, але він не може в силу цього механічно зменшуватися або полегшуватися. Він повинен носити установчий або оглядовий характер за своїм змістом і мати свою методику.

Викладач, що читає лекції студентам заочної форми навчання, повинен ставити перед собою наступні цілі:

1. дати загальне уявлення про проблематику наукової дисципліни;
2. концентрувати головну увагу не на фактології, а на методології досліджуваного предмета;
3. на основі аналізу вузлових проблем дати цілісне уявлення про закономірності розвитку науки в галузі досліджуваної дисципліни;

4. дати вказівки щодо основної методологічної та спеціальної літератури, підручників і навчальних посібників;

5. організувати самостійну роботу студентів-заочників шляхом методичних порад і рекомендацій [1].

Лекція – відповідальний публічний виступ, промовлений, як правило, у формі монологу. Лектору перед аудиторією доводиться говорити без будь-яких варіантів, без виправлень. При читанні лекції неможливо „закреслити” мовні помилки, що легко зробити за письмовим столом. Все це вимагає від лектора при підготовці лекції серйозної роботи над мовою та стилем викладу. Простота і легкість викладу є основним критерієм лекції у вищій школі. Плутаний і неясний виклад має дві причини: 1) недостатньо глибоке розуміння лектором питання, про яке він говорить, 2) невміння лектора доступно викласти слухачам основну думку. У кінцевому підсумку обидві ці причини усуваються в результаті наполегливої підготовчої роботи лектора над змістом і формою лекції. З простотою і ясністю лекції тісно пов'язана стислість викладу [2].

Лекція – своєрідний жанр наукового стилю зі специфічними ознаками: своєю термінологією, фразеологією і етикетом, прийнятим у науковому середовищі. Але лекція в той же час є жанром ораторської промови, відмінним від книжкового стилю. Живе усне мовлення лектора не може точно збігатися з письмовим. В академічній лекції розкриваються методи і терміни, знання яких абсолютно необхідно для студентів. Однак лектор не повинен зловживати науковою термінологією.

Слід продумано і економно користуватися термінологією. У процесі підготовки лекції треба визначити, які нові терміни будуть використані та роз'яснені. Лектору не слід захоплюватися вживанням іноземних термінів, коли вони можуть бути замінені українськими. Іноземні слова, що вводяться в виклад без змісту і навмисне, засмічують лекцію. Не можна забувати, що неправильна вимова іноземних слів і незнання їх точного значення вважається найбільш курйозної помилкою лектора. Лектор повинен піклуватися не тільки про те, що сказати, але і як сказати. До його мовної культури висуваються високі вимоги. Чітка літературна мова лектора сприяє збагаченню і розвитку мовлення студентів [3, с. 216-217].

Максимальна ефективність досягається при гармонії думки і слова, що забезпечує логічну перспективу мови і ясність у поєднанні з простотою викладу. Чим сухіший і абстрактніший виклад, нижча його емоційність, тим слабше сприйняття виступу. Але емоційність не обмежується зовнішніми проявами, важливі сила й переконаність, які можуть бути підкріплені тільки внутрішньою потребою висловитися, викликані ділової необхідністю.

Викладач повинен брати до уваги освіту та вік аудиторії, що допоможе йому зробити зі слухачів зацікавлених співрозмовників. Невимушеність постави, вміння дивитися аудиторії в очі, гнучкість і задушевність інтонації, жарт і багато іншого допоможуть створити відчуття рівноваги і комфорту, викличуть довіру слухачів. Увага, безсумнівно, має підтримуватися продовж усієї промови, але завоювати її викладач зобов'язаний з самого початку.

Уважні слухачі, зазвичай, сидять на краєчку стільця, поїдаючи викладача очима. Слухачі, увага яких не захоплена, переважно позіхають, дивляться у вікна, соваються на місцях. Контролюючи поведінку слухачів, викладач можете визначити, які доповнення та зміни потрібно зробити, що слід вилучити з тексту виступу. У процесі набуття практичного досвіду викладач зможе з більшою користю для себе використовувати інформацію, отриману в процесі візуальної взаємодії з аудиторією.

Природність і невимушеність виступу, роздуми і вибір, народження слова „на очах аудиторії” дуже важливі. Чи не стане на заваді цьому ретельна підготовка, про яку йшла мова? Відповідь завжди однозначна: чим більша ґрунтовна підготовка лектора до виступу, тим природнішим і безпосереднішим він буде. Як свідчить практичний досвід, не слід заучувати заздалегідь текст виступу.

Це найчастіше набуває неприродного, негнучкого викладу. Оратор має схильність до поспішності, вимовляє слова, не обдумуючи їх значення. Крім того, метод заучування тексту є неефективним тому, що не дає можливості вносити зміни, потрібні для адаптації мови до реакції аудиторії. Більшість досвідчених лекторів використовує метод імпровізації. Слід зазначити, що при цьому мова дуже ретельно планується, але слова ніколи не заучують напам'ять. Замість цього лектор відкладає план-конспект і практикується в гучному проголошенні промови, змінюючи слова кожного разу.

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що підвищення вимог до наукових робіт у галузі педагогіки й дослідницької культури педагогів, поширення сучасних технологій педагогічних досліджень, удосконалення системи підготовки фахівців висувають нові критерії до підготовки та проведення лекції у вищому навчальному закладі. Саме тому подальшого дослідження потребує вироблення алгоритму або моделі підготовки науково-педагогічного працівника-початківця до проведення лекції, який би став основою методичного та професійного становлення майбутнього фахівця ще в умовах вищого навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушнір В.А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти” / В.А.Кушнір. – Київ, 2003. – 44 с.
2. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.М.Нагаєв. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
3. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.Л.Ортинський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: підручник для студ. вищ. навч. закл./ Л.Г.Подоляк, В.І.Юрченко. – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
5. Реан А.А. Психология и педагогика: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / А.А.Реан, Н.В.Бордовская, С.И.Розум. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.

6. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / С.Д.Смирнов. – 4-е изд. – Москва: «Академия», 2009. – 400 с.

АНОТАЦІЯ

Мачинська Н.І. Деякі аспекти діяльності викладача при підготовці і читанні лекції. У статті розглядаються окремі теоретико-практичні аспекти підготовки та проведення лекційного заняття у вищому навчальному закладі; розкриті психолого-педагогічні особливості студентської аудиторії, які необхідно враховувати викладачем у процесі проведення лекції.

Ключові слова: лекція, мотив, психолого-педагогічні особливості, методика, викладач.

АННОТАЦИЯ

Мачинская Н.И. Некоторые аспекты деятельности преподавателя при подготовке и чтении лекции. В статье рассматриваются отдельные теоретико-практические аспекты подготовки и проведения лекционного занятия в вузе; раскрыты психолого-педагогические особенности студенческой аудитории, которые необходимо учитывать преподавателем в процессе проведения лекции.

Ключевые слова: лекция, мотив, психолого-педагогические особенности, методика, преподаватель.

SUMMARY

Machynska N.I. Some aspects of teacher's activity at preparing and delivering lectures. The article examines some theoretical and practical aspects of preparing and conducting lectures in higher schools; discloses psychological and educational features of the student audience that must be taken into account by a teacher during a lecture.

Key words: lecture, motive, psychological and educational features, methods, teacher.